

İBN KÂNİ' VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Fuat İSTEMİ*

Öz

Hadisin altın çağı olarak isimlendirilen hicri III. ve IV. yüzyıllarda yaşamış olan İbn Kâni' başta ed-Dârekutni olmak üzere çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Onun "Mu'cemu's-Sahabe" isimli eserinde aktardığı rivayetlerin birçoğu kendisinden sonra gelen alimler tarafından dikkate alınmış ve nakledilmiştir. Fakat sonraki dönem hadisçilerinin onun bu eserini ihmal etmiş olmaları ve kendisi hakkında akademik anlamda yeterli çalışmanın bulunmaması bizi böylesi bir çalışmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada İbn Kâni'nin hayatı, eserleri ve hadis ilmindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle de kendisine yöneltilen cerhlerin tarafsız ve gerçekçi olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Kâni', Mu'cem, Sahabe, Cerh, Ta'dil.

İbn Kani' and His Place of Hadith Science

Abstract

İbn Kâni' who lived in the III-IV. centuries of the hegira the period which is regarded as the golden age of the Hadith studies educated a large number of students and particularly ed-Dârekutni. Many of the narrations he quoted in his work "Mu'cemu's-Sahabe" were considered and transmitted by the following scholars, however, the next period Hadith researchers' neglect of this work and the lack of academic studies about him have referred us to make such a study. This study focuses on Ibn Kani's life, his works and role in Hadith science and especially seeks to prove how grounded and objective the refutations are made of him.

Keywords: Ibn Kâni', Mu'jam, Companions of Prophet Mohammed, Impugning, Approving.

* Araş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, fuatistemi@hotmail.com

Giriş

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinin sonraki nesillere aktarılmasında en önemli rol sahabenindir. Bu nedenle Müslümanlar hem sahabenin hayat hikayelerinin tespit edilmesi hem de Hız. Peygamber'den naklettikleri hadislerin belirlenmesine önem atfetmişlerdir. Alimler, bu amaçla kimlerin gerçekten sahabî olduklarını tespit etmeye çalışmışlar ve tespit ettikleri bu sahabîlerin de biyografilerini bir araya getirmeye çaba harcamışlardır. Bu amaçla bazı eserler telif etmişlerdir. Bu biyografik eserlerde sahabenin doğum, vefat ve Müslüman olma tarihleri, bağlı bulunduğu kabile, Müslüman olma hikâyesi vb. birçok bilgiyi bir araya getirmişlerdir. Bu eserlerde daha çok sahabenin hayat hikâyesi ön plana çıktığı için onların naklettikleri rivayetler ikinci planda kalmıştır. Çünkü bu tür eserlerin esas amacı biyografisi verilenlerin gerçekten sahabî olup olmadığının tespit edilmesi ve hayat hikâyesinin gün yüzüne çıkarılmasıdır.

Genelde hadis kitapları arasında "Mu'cem" ismi zikredildiği vakit akla ilk gelen Taberânî (360/971) ve onun "*el-Mu'cemu'l-Kebîr*, *el-Mu'cemu'l-Evsât* ve *el-Mu'cemu's-Sağîr*" adlı eserleridir. Halbuki Taberânî ile aynı dönemde yaşamış olması ve eserinin Taberânî'nin sahabî ismine göre telif ettiği "*el-Mu'cemu'l-Kebîr*" adlı esere göre küçük hacimli olmasına rağmen İbn Kâni'nin "*Mu'cemu's-Sahabe*" adlı eserinin aynı şöhrete ulaşamadığını ve ilim camiası tarafından ihmal edildiğini düşünüyoruz. Şayet İbn Kâni'nin cerh ta'dil alimleri tarafından cerhedildiği ve onun bu eserinde zayıf ve mevzu rivayetler olması nedeniyle yeterince ilgilenilmediği ifade edilecek olursa aynı durumun Taberânî için de geçerli olduğunu söylemeliyiz. Çünkü Taberânî de tıpkı İbn Kâni' gibi eleştirilmiş ve eserlerinin zayıf ve mevzu rivayetler içerdiği nakledilmiştir.¹

Dolayısıyla Taberânî ile ilgili çok sayıda akademik araştırma yapılmış olmasına rağmen İbn Kâni' hakkında yeterli çalışmanın olmayışı ve ilim camiası tarafından yeterince tanınmaması bizi böylesi bir çalışmaya sevk etmiştir.² Ayrıca kendisi hakkında rical kitap-

¹ Bkz: Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî (748/1348), *Tezkiretu'l-Huffaz*, Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, Beyrut trs. III/916-917; İbn Hacer (852/1449), *Lisanu'l-Mizan*, Abdulfettah Ebû Ğudde (haz.), Mektebetu'l-Matabaatu'l-İslamiye, Beyrut 2002, IV/125-127.

² İbn Kâni' ile ilgili tespit edebildiğimiz çalışmalar şunlardır:

1- Halil İbrâhim Kutlay ve Hamdi ed-Demirdaş Muhammed'in hazırladıkları ve tahkikini yaptıkları İbn Kâni'nin "*el-Mu'cemu's-Sahabe*" adlı eserinin mukaddimesi, Ümmü'l-Kurra

larında birbirleriyle çelişen, yani hem onu ta'dil eden hem de cerheden ifadelerin bulunması bizi bu araştırmayı iten bir başka etken olmuştur. Bundan dolayı bu makalemizde İbn Kâni'nin hayatı, eserleri, hadis ilminde yeri ile ilgili bir araştırma yapmaya karar verdik. Böylece onun çağımız hadis araştırmacıları tarafından tanınması ve söz konusu eserinden istifade edilmesi noktasında hadis alanına bir nebze de olsa katkı sağlamayı düşünüyoruz.

1. İbn Kâni'nin Hayatı

Asıl ismi Ebû'l-Hüseyin Abdalbaki b. Kâni' b. Merzûk b. Vâsık³ el-Ümevî el-Bağdâdî'dir.⁴ Bir başka ismi de Abdalcabbar'dır.⁵ Bununla birlikte onun için el-Hâfız, el-Âlim, el-Musannif, el-Bâr'i ve es-Sadûk gibi sıfatlar da kullanılmıştır.⁶ Künyesi ile ilgili olarak bir ihtilafın olduğunu görmekteyiz. Çünkü Hatib el-Bağdâdî ve İbnu'l-Cevzi eserlerinde "Ebu'l-Hasan" ifadesini kullanmışlardır.⁷ Fakat künyesinin "Ebu'l-Hüseyin" olması gerektiğini düşünüyoruz. Çünkü cerh ta'dil kitaplarının hemen hemen tamamı bu şekilde zikretmişlerdir. Dolayısıyla Hatib el-Bağdâdî ve İbnu'l-Cevzi'nin eserlerinde nakletmiş oldukları "Ebu'l-Hasan" ifadesi doğru olmayıp, sehven yapılmış bir hata olabilir. Hatip el-Bağdâdî'nin es-Sayramî'den naklettiği rivayete göre İbn Kani', Ebu Şevvab el-Kadı (283/896)'nın

db | 65

Üniversitesi, Davet ve Usûlu'd-Din Fakültesi, Kur'an ve Sünnet Bölümü Yayınlanmış Doktora Tezi, Mekke 1993. I-XII

2- Ebû Abdurrahman Salâh Musarrati (Mısrati)'nin tahkikini yaptığı İbn Kâni'nin "*el-Mu'cemu's-Sahabe*" adlı eserinin mukaddimesi, Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, Medine 1997. I-III

3- Halil İbrâhim Kutlay'ın Diyanet İslam Ansiklopedisi için yazdığı "İbn Kâni" maddesi

4- Mâcid Humeyd Suveydan eş-Şuaybî'nin "Mecelletu Câmiati'l-Anbar li'l-Ulûmi'l-İslamiye" adlı dergide yayınlanan "*Ekvâlu İbn Kâni' fi'r-Rical*" adlı makalesi, Issn: 20716028 Yıl: 2014 Volume: 5 [Issue: 20](#), ss. 75-146.

5- Celalettin es-Suyûti (911/1505), *Tabakâtu'l-Huffaz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 362.

6- İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51.

7- Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnu'l-Cevzi, (597/1201), *ed-Duafa ve'l-Metrukin*, Ebû'l-Fida Abdullah el-Kadı (thk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II /82.

8- Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Şuayb el-Arnâvut, İbrâhim ez-Zeybek (thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983, XV/526-527; Zehabî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; Suyûti, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s. 362.

9- Ebû Bekr Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selam*, Beşâr Avvar Ma'ruf (thk.), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, XII/375-376; Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata (thk.), Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, XIV/148-147.

mevlasıdır.⁸ İbn Kâni', Hicri 265 yılı Zilkade ayının 25'inde Bağdat'ta doğmuştur.⁹

İbn Kâni', Abbasilerin iktidarda olduğu zaman dilimi içerisinde Bağdat'ta kadılık yapmış ve bu dönemde hakim mezhep olan Hanefi mezhebini tercih etmiştir.¹⁰ Nitekim İbn Hazm, kendisi hakkında şunları söylemektedir: “İbn Süfyan, Maliki mezhebine müntesip iken İbn Kâni' ise Hanefi mezhebine müntesiptir.”¹¹ Aslında muhaddislerin büyük bir kısmının Hanefi mezhebi dışındaki mezheplere müntesip olduğu bilinen bir husustur.¹² İbn Kâni'in Hanefi mezhebine müntesip olduğunun vurgulanması da bundan kaynaklanmaktadır. Nitekim makalenin ilerleyen sayfalarında göreceğimiz üzere, cerh tadil alimleri kendisi hakkında “Hanefi mezhebine müntesip olmak” ve “ehli rey olmak” gerekçesiyle eleştiriler yöneltmişlerdir.

İbn Kâni'in vefat tarihi ile ilgili olarak en ayrıntılı bilginin Hatib el-Bağdâdî tarafından aktarıldığını görmekteyiz. O, es-Saffâr ve Samsar kanalıyla naklettiği rivayette İbn Kâni'in 351 yılı Şevval ayının 7. günü seksen altı yaşında vefat ettiğini belirtmiştir.¹³

66 | db

2. Hocaları

İbn Kâni' seksen altı yıllık ömründe çok sayıda hocaya öğrencilik yaptığı gibi kendisinin de aynı şekilde birçok öğrencisi olmuştur.

⁸ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/376.

⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526-527; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; Fakat İbn Hacer onun hicri 266 yılında doğduğunu belirttikten sonra, doğum tarihinin İbnü'l-Ferdî (403/1013) tarafından 265 olarak zikredildiğini belirtmektedir. Bkz: İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51. Hatib el-Bağdâdî de onun doğum tarihi ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Ebu Ömer Muhammed b. Ali b. Ömer b. el-Feyâd'ın kitabında okudum ve anladım ki İbn Kâni' Zilkade ayının 25. günü 265'te doğmuştur” Bkz: Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/376. Diğer rical kitaplarının tamamında İbn Kâni'in doğum tarihi olarak 265 tarihi zikredildiği ve meşhur olan görüş bu olduğu için biz de bu tarihi doğru olarak kabul ediyoruz. Bkz: Ebu'l-Hüseyn Abdülbaki b. Kani' b. Merzuk (351/962), *Mu'cemu's-Sahabe* (el-kısmü'l-evvel), “Tahkik, Diraset ve Tahric”, Halil İbrâhim Kutlay (thk.), Ümmü'l-Kurra Üniversitesi, Da'vet ve Usûlu'd-Din Fakültesi, Kur'an ve Sünnet Bölümü “Yayınlanmış Doktora Tezi”, Mekke 1993, I/15 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁰ İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe* (Muhakkik Halil İbrahim Kutlay'ın mukaddimesi), I/24-25.

¹¹ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51.

¹² Konuyla ilgili bkz: M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 4. Baskı, Otto Yayınları, Ankara 2013, s. 26.

¹³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/527; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; Ebu'l-Felah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad (1089/1679), *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Abdulkadir Arnavut, Mahmûd Arnavut (tah.), Dârü İbn Kesir, Beyrut 1986, IV/371.

O, küçük yaşlardan itibaren ilim öğrenmek için birçok beldeye yolculuklar yapmış ve buralarda farklı farklı hocalardan ilim öğrenme imkanı elde etmiştir. Bunun yanı sıra kendisi de hocalık yapmaya başladıktan sonra çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Aşağıda İbn Kâni'nin hocaları ve öğrencileri ile ilgili olarak rical kitaplarında isimlerine ulaşabildiğimiz kişilerin isimlerini zikrettik. İsmi aktardığımız ravilerin bir kısmının vefat tarihlerine ulaşmakla birlikte bazılarının vefat tarihlerine ulaşamadık. Vefat tarihine ulaşamadığımız ravilerin isimlerinin yanına soru işareti koyarak bu duruma işaret ettik.

İbn Kâni' başta Kûfe, Basra, Tuster, Vâsıt, Nehrevan, şehirleri olmak üzere İslam coğrafyasında ilim merkezi olarak ön plana çıkmış hemen hemen bütün şehirlere ilim tahsil etmek amacıyla gitmiştir. Bu seyahatleri esnasında çok sayıda hocadan hadis öğrenmek suretiyle hem hadis ravisi olma imkanı elde etmiş hem de İslami ilimlere dair eğitimini sürdürmüştür. Aşağıda İbn Kâni'nin hocalarından tespit edebildiklerimizin bir listesini sunduk.

Abbas b. Hubeyb en-Nehruvânî (?)

Abdullah b. Ahmed b. İbrahim İbn Devrâkî (276/889)

Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (295/907)

Abdullah b. Muhammed b. Abdulaziz Ebu'l-Kasım el-Beğavî (317/929)

Abdullah b. Musa b. Ebi Osman el-Enmâtî (289/901)

Ahmed b. Ali el-Hezzaz (286/899)

Ahmed b. İbrahim b. Milhân (?)

Ahmed b. İshak b. Musa el-Hammar (286/899)

Ahmed b. İshak b. Salih el-Vezzân (281/894)

Ahmed b. Yahya b. İshak el-Hilvânî (296/908)

Ali b. el-Hasan el-Bakillâni el-Mukrî (284/897)

Ali b. Muhammed b. Abdulmelik b. Ebîş-Şevârib (283/896)

Bişr b. Musa b. Sâlih el-Esedî (288/900)

Ebu Müslim el-Kecî (?)

- Hâris b. Muhammed b. Ebi Usâme (282/895)¹⁴
 Hasan b. Ali b. eş-Şebîb el-Ma'merî (295/907)
 Hasan b. el-Abbas er-Râzi (289/901)
 Hasan b. el-Müsenna el-Anberî (294/906)
 Halef b. Amr el-Ukberî (?)
 İbrahim b. Ahmed el-Vekî'i (?)
 İbrahim b. el-Heysen b. Muhelleb el-Beledî (278/891)
 İbrahim b. İshak b. İbrahim b. Beşîr el-Harbî (285/898)
 İshak b. el-Hasan b. Meymûn el-Harbî (284/897)¹⁵
 İsmail b. el-Fadl el-Belhî (286/899)
 Kays b. İbrahim b. Kays et-Tevâbîqî (284/897)
 Muaz b. el-Müsenna b. Muaz el-Anberî (288/900)
 Muhammed b. Abdullah b. Süleyman b. el-Hadrâmi (297/909)
 Muhammed b. Abdûs b. Kâmil es-Serrâc (293/905)
 Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ el-Abdî (291/903)
 Muhammed b. el-Abbas el-Müeddib (290/902)
 Muhammed b. İsmail b. Yunus (?)
 Muhammed b. Mesleme b. el-Velîd el-Vâsîtî (282/895)
 Muhammed b. Yunus b. Musa el-Kudeymî (286/899)
 Musa b. Harun b. Abdillâh el-Hammal (294/906)
 Ubeyd(ullah) b. Ğennâm b. Hafes en-Nehâî (297/909)

¹⁴ İbn Kesir el-Hâris b. Usâme ismini zikretmiş aradaki "Ebi" kelimesini zikretmemiştir. Bkz: Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (tah.), Hicr li Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1993, XV/259. Aynı şekilde İbnu'l-İmad da el-Hâris yerine "el-Hars" ismini zikretmiş muhtemelen her iki hata imladan kaynaklanan bir durumdur. Bkz: İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâri men Zeheb*, IV/371; Bkz: Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (tah.), Hicr li Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1993, XV/259.

¹⁵ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; Hatîb el-Bağdâdî bu ravinin lakabı olarak "el-Harbiyîn" ifadesini zikretmiştir. Fakat asıl doğrusu "el-Harbî" olmasıdır. Bkz: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376.

Ubeydullah b. Abdulvahid b. Şerîk el-Bezzar (285/898)

Yahya b. Muhammed b. Sâid el-Bağdâdî (318/930)

İbn Kâni' yukarıda ismi geçenlerin dışında aynı tabakadan başka kimselerden de rivayette bulunmuştur.¹⁶

3. Öğrencileri

İbn Kâni' daha önce de ifade ettiğimiz gibi ilim tahsili amacıyla birçok ilim merkezine seyahatler ettiği için birçok hocayla tanışma fırsatı bulmuştu. Aynı şekilde ilim tahsilini bitirip, hocalık makamına geçtikten sonra öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Farklı farklı yerlerden çok sayıda öğrenciye eğitim veren İbn Kâni'in yetiştirdiği öğrencilerden ismini tespit edebildiklerimizin bir listesini aşağıda sunduk.

Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi ed-Dârekutni (385/995)¹⁷

Ebu'l-Hasan b. Razkûyeh (412/1021)

Ebu Abdullah el-Hakim (?)¹⁸

Ebu'l-Hüseyn b. el-Fadl el-Kattân (415/1024)

Ahmed b. Alî b. el-Hasan el-Bâdî (?)

Ebû Ali b. Şâzân (425/1033)

Ebu'l-Hasan el-Hemmâmî (417/1026)

Ebu'l-Kasım b. Bişrân (430/1038)

Ebû'l-Hasan b. el-Furât (384/994)

¹⁶ İbn Kâni'in hocalarıyla ilgili bkz: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526-527; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; Suyûti, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s. 362; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, XIV/148-147; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XV/259; İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, IV/371; Ayrıca krş. İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe* (Muhakkikin mukaddimesi), I/24-25.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526-527.

¹⁸ Bu öğrencisinin kim olduğunu tam olarak tespit edemedik. Fakat bunun meşhur hadisçi Hâkim en-Nisabûrî olma ihtimalinin de olduğunu söylemek isteriz. Çünkü en-Nisabûrî'nin doğum (321) ve vefat tarihleri (405) göz önünde bulundurulduğunda ondan hadis almasının mümkün olduğunu görmekteyiz. Çünkü onun binden fazla hocadan hadis dinlediği bilinmektedir.

Abdulaziz b. Muhammed b. Şabân (?)

Ebû Abdullah el-Merzubâni (384/994)

İbn Kâni'in yukarıda ismini zikrettiğimiz kişilerin dışında da çok sayıda öğrencisi olmuştur. Fakat rical kitaplarında ismi zikredilenler bunlarla sınırlı olduğu için buraya ancak ismine ulaşabildiğimiz öğrencilerine yer verdik.¹⁹

4. Eserleri

İbn Kâni' hayatı boyunca birçok eser tasnif etmiştir.²⁰ Bu eserlerden bir kısmı günümüze ulaşmış bir kısmı ise maalesef ulaşmamıştır. Günümüze ulaşmayan eserlerin varlığına yalnızca kitaplarda anlatıldığı kadarıyla vakıf olmaktadır. Hatta bu eserlerden bazılarının ise sadece ismi tabakat kitaplarında zikredilmiş olup eser hakkında hiçbir malumata sahip değiliz. Günümüze ulaşan eserlerinden de bazılarının eksik olduğunu görmekteyiz. Yapmış olduğumuz incelemelerde İbn Kâni'e ait olduğu iddia edilen dokuz eserden bahsedilmektedir. Her ne kadar isimleri farklı gibi görünse de bu eserlerden bazılarının aynı olabileceğini düşünüyoruz. İbn Kâni'in eserlerini tespit etmek üzere yapmış olduğumuz incelemede "Mu'cemu's-Sahabe"nin tahkikini yapan muhakkiklerin ilgili eser için yazmış oldukları mukaddime, bize oldukça faydalı bilgiler vermiştir. İbn Kâni'in eserleri ve eserleri hakkında malumatlar aşağıda maddeler halinde zikredilmiştir.

4.1. Mu'cemu's-Sahabe: Bu eserin İbn Kâni'e ait olduğu konusunda alimler arasında hiçbir şüphe yoktur.²¹ Ayrıca İbn Fethun,

¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526-527; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, XIV/148-147; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XV/259.

²⁰ İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, IV/371.

²¹ Bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526; Suyûti, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s. 362; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51. Yazarın bu eserin varlığına işaret eden birkaç rivayet burada aktarmak istiyoruz. İbn Hacer el-Askâlani (852/1449) bir rivayette Muhammed b. Halef b. Süleyman b. Fethun'un (520/1126), Ebu Ali (es-Sadefî)'ye (514/1120) İbn Kâni'in eserinin okunması ile ilgili sorular sormuş olması, İbn Makula'nın da bu eserin varlığına işaret etmesi başta olmak üzere pek çok kaynak onun bu eserin varlığını bize bildirmektedir. Bkz: İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51; Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali İbn Makula (468/1093), *el-İkmal fî refi'l-İrtiyab ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esma ve'l-Küna ve'l-Ensâb*, Dâru Kitâbi'l-İslâmî, Nâif el-Abbasi (haz.), Kahire trs., VII/91; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982, II/1737. Ayrıca İbn Abdilberr (463/1071) *et-İsti'ab* adlı eserinin birçok yerinde sahabe ile ilgili bilgi verirken İbn Kâni'in "Mu'cemu's-Sahabe" adlı eserine atıflarda bulunmuştur. İbn Abdilberr; Ubâdete b. el-Eşyem, Kesir b. Kays, Ebu Suvde b.

İbn Kâni'nin eserindeki problemleri anlatmak üzere “*el-İlam ve't-Ta'rif bima li İbn Kâni' fi Mu'cemihî mine'l-Evhâmi ve't-Tashîf*” ismiyle bir eser yazmıştır.²²

İbn Kâni'nin bu eseri iki farklı çalışmayla iki kez yayınlanmıştır. Birincisi Halil İbrahim Kutlay ve Hamdi ed-Demurtaş Muhammed tarafından Suudi Arabistan'da Ümmü'l-Kurra Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanan tahkikli baskı,²³ ikincisi ise Salâh b. Sâlim el-Musarrati (Mısrati) tarafından hazırlanan tahkikli bir çalışmadır.²⁴ Elbâni, İbn Kâni'nin bu eserinin mahtut halinin Şam Zahirîye Kütüphanesinde bulunduğunu belirtmiştir.²⁵

4.2. el-Fevâid: Fuat Sezgin'in ifade ettiğine göre bu eserin eksik bir nüshası Hadis: 297 numarasıyla Şam Zahirîye Kütüphanesinde.²⁶ Toplam (151-168 sayfaları arası) on sekiz sayfası mevcut olup eserin geriye kalan kısmı günümüze ulaşmamıştır.²⁷ “*Mu'cemu's-Sahabe*”nin muhakkiki Halil İbrahim Kutlay bu eserin “*es-Sünenü an Ehli'l-Beyt*” adlı eserin bir parçası olabileceğini ifade etmiştir.²⁸

4.3. el-Vafeyat: Bugün elimizde bulunmayan bu eserin İbn Kâni'e ait olduğu konusunda birçok alimin ifadeleri vardır.²⁹ İbn

Ebi Veki' et-Temîmî adlı sahabilerin biyografisi anlatırken “zekerehu İbn Kâni' fi Mu'cemihî...” ifadeleriyle onun bu eserine atıfta bulunmuştur. Bkz: Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî et-Nemrî, *el-İstî'ab fi Ma'rîfeti'l-Ashab*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010, II/139, 328; III/125.

²² İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51; Fuat Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabi*, Mahmud Fevzi Hicazi (Arapçaya çeviren), Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, Riyad 1991, I/378.

²³ Ebü'l-Hüseyn Abdülbaki b. Kani' b. Merzuk İbn Kani', *Mu'cemu's-Sahabe (el-kismü'l-evvel)*, Halil İbrâhim Kutlay (thk), *(el-kismü's-sani)* Hamdi ed-Demirdaş Muhammed (thk), Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1998. Bu eser toplamda on beş cilt olup ilk 9 cildi Halil İbrâhim Kutlay tarafından geriye kalan kısmı ise Hamdi ed-Demirdaş Muhammed tarafından tahkik edilmiştir.

²⁴ Ebü'l-Hüseyn Abdülbaki b. Kani b. Merzuk İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe*, Ebü Abdurrahman Salâh Musarrati (Mısrati) (Thk), Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, Medine 1997.

²⁵ Muhammed Nâsiruddin el-Elbânî, *Fehresu Mahtutâti Dâri'l-Kutubi'z-Zahiriye*, Meşhur Hasan Âl Selman (dzn.), Mektebetü'l-Mearif, Riyad 2001, s.132.

²⁶ Kütüphanenin ismi değiştirilmiş olup şu andaki ismi “el-Mektebetü'l-Esed el-Vataniyye”dir.

²⁷ Fuat Sezgin, *Tarihu't-Turasi'l-Arabi*, I/378.

²⁸ İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe*, (Muhakkik'in mukaddimesi), I/32.

²⁹ İbn Kâni'nin *el-Vefeyat* adlı eserine atıfta bulunan müellifler için bkz: Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selam*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2006, İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, İbrahim Zeybek, Adil Mürşit (Haz.), Müessesetu'r-Risâle,

Makula, İbn Kâni'nin eserlerini zikrederken "Vefeyat" adlı eserinden bahsetmiştir.³⁰ Nitekim Hatib el-Bağdadî'nin "es-Sâbık ve'l-Lâhik" adlı eserinin tahkikini yapan Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, el-Bağdadî'nin kırk sekiz yerde İbn Kâni'nin *el-Vefeyat* adlı eserine atıfta bulunduğunu ifade etmiştir.³¹

4.4. Kitabu's-Sünen an Ehli'l-Beyt: "*el-Fihrist*" yazarı Cafer et-Tûsî (460/1067) İbn Kâni' ile ilgili bilgi verirken onun yalnızca bu eserinin ismini zikretmiştir.³² Ömer Rıza Kehhale de onun bu eserinin varlığından söz etmiştir.³³ Ebu Bekir el-Cessas (370/981) *Şerhu Muhtasari't-Tehavî* adlı eserde Hz. Aişe'nin bir hadisi hakkında görüş belirtirken bu hadisin İbn Kâni'nin "Sünen"inde geçtiğini ifade etmiştir. Halil İbrahim Kutlay ise Cessas'ın bu sözlerinden kastının içerisinde ahkam hadislerini ihtiva eden "*es-Sünen*" adlı İbn Kâni'nin kayıp bir eseri olabileceğini, çünkü "*Mu'cemu's-Sahabe*" adlı eserin zaten elimizde mevcut olduğunu ifade etmiştir. İbn Kâni'nin bu eserinin bugün elimizde bulunmadığını söyleyebiliriz.³⁴

72 | db

4.5. Cüz' fihî Ehâdîsu Mucca'e: Toplamda elli bir hadisten müteşekkil eser Şam Zahirîye Kütüphanesinde olup, yedi sayfadan (68-74 sayfalar arası) ibarettir. İbn Kâni', bu eserde Ebu Ubeyde el-Ezdî Mucca'e b. Zübeyr el-A'tekî (?)'in naklettiği rivayetleri bir araya getirmiştir.³⁵

4.6. Cüz' fihî Hadîsu İbn Kâni' an Şuyuhihi: İbn Kâni'nin kendi hocalarından naklettiği rivayetlerdir. Toplamda on altı hadisten meydana gelen bu eser Şam Zahirîye Kütüphanesinde olup iki sayfadan (73-74 sayfalar arası) ibarettir.³⁶ Hacı Halife (Kâtip Çelebi) de *Keşfu'z-Zunun*'da İbn Kâni'e ait "*Mu'cemu'ş-Şuyuh*" isimli bir eserin olduğundan bahsetmiştir.³⁷ Ayrıca İsmail Paşa el-Bağdâdî de

Beyrut 1996, I/67, 115; Ebu Muhammed, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed Kureşî (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakati'l-Hanefîyye*, Abdulfettah Muhammed el-Hulv (tah.), Hicr li Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1993, I/442.

³⁰ İbn Makula, *el-İkmal*, VII/91.

³¹ Hatib el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-Lâhik fî Tebâud ma beyne Vefati Raviyeyn an Şeyhin Vâhid*, Muhammed b. Mattar ez-Zehrânî (thk.), ikinci baskı, Daru's-Sem'i li'n-Neşr ve't-Tavzî', Riyad 2000, s. 14.

³² Ebû Cafer Muhammed b. Hasen b. Alî Tûsî (460/1067), *el-Fihrist*, Cevad Kayyumi (thk.), Müessesetu Neşri'l-Fukaha, 1417, s. 193 (553 nolu ravi)

³³ Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993, II/44.

³⁴ İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe*, (Muhakkik'in mukaddimesi), I/35.

³⁵ İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe*, (Muhakkik'in mukaddimesi), I/32-34.

³⁶ İbn Kâni', *Mu'cemu's-Sahabe*, (Muhakkik'in mukaddimesi), I/34.

³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II/1735.

Hedyyetu'l-Ârifin adlı eserinde İbn Kâni'nin "Mu'cemu's-Şuyuh" adlı bir eseri olduğunu ifade etmiştir.³⁸

4.7. et-Târih: Bu eser de aynı şekilde elimizde mevcut olmayıp sadece İbn Hallikan'ın *Vefeyâtu'l-A'yan* adlı eserinde İbn Kâni'e ait böyle bir eserin varlığından bahsetmesiyle haberdar olmaktadır.³⁹ Halil İbrahim Kutlay ise bu eserin ayrı bir eser olmayıp İbn Kâni'nin "el-Vefeyat" adlı eseri olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Nitekim İbn Makula, İbn Kâni'nin hayatını anlatırken onun eserleri arasında "Tarihü'l-Vefeyat" adlı bir eseri olduğunu zikretmiştir.⁴¹ Dolayısıyla İbn Hallikan da nasıl ki bazı müellifler –yukarıda 3.3. maddede geçenzifet terkiibinden kitabın yalnızca "el-Vefeyat" kısmını zikretmişlerse o da bu terkipten sadece "Tarih" lafzını zikretmeyi tercih etmiş olabilir. Buradan da Kutlay'ın ifade ettiği gibi iki farklı isimdeki bu eserleri tek bir eser olarak kabul etmede herhangi bir mahsur olmayacağını düşünüyoruz. Bununla birlikte Muhammed Süleyman er-Ravdâni (1094/1683) "Kitâbu't-Târih" isminde bir eseri İbn Kâni'e isnad etmiştir.⁴² Aynı şekilde Hacı Halife de İbn Kâni'e ait "et-Târih" isimli bir eserin varlığından söz etmiştir.⁴³

db | 73

4.8. Fedâilu'l-Kur'an: Hanefi tabakatı ile ilgili eser yazmış olan Ebu Muhammed Abdulkadir el-Kureşî (775/1374) İbn Kâni'nin biyografisini anlatırken Ebu Bekir er-Râzî'nin ondan Ahkamu'l-Kur'an'a dair çok sayıda hadis naklettiğini rivayet etmiştir.⁴⁴ er-Ravdâni ise İbn Kâni'e bu eseri nisbet etmiş fakat eser hakkında herhangi bir malumat vermemiştir.⁴⁵ Dolayısıyla Ebu Bekir er-Râzî'nin kendisinden Ahkamu'l-Kur'an'a dair çok sayıda rivayet etmiş olmasına dair nakledilen rivayetten hareketle İbn Kâni'nin *Fedâilu'l-Kur'an* isimli bir eserin olabileceğini ileri sürmenin sakıncası olmadığını söyleyebiliriz.

³⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedyyetu'l-Arifin Esmâu'l-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1951 I/495.

³⁹ Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, İhsan Abbas (thk.), Dâru's-Sadr, Beyrut trs., II/248,V/211.

⁴⁰ İbn Kâni, *Mu'cemu's-Sahabe*, (Muhakkik'in mukaddimesi), I/37.

⁴¹ İbn Makula, *el-İkmâl*, VII/91.

⁴² Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî, *Silatü'l-Halef bi-Mevsulî's-Selef*, Muhammed Hacci (thk.), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 317.

⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I/279.

⁴⁴ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I/442.

⁴⁵ Muhammed b. Süleyman er-Rûdânî, *Silatü'l-Halef bi-Mevsulî's-Selef*, Muhammed Hacci (thk.), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 317.

4.9. Kitabü'l-Yevm ve'l-Leyl: Bu eser yalnızca İbn Makula tarafından zikredilmiş olup başka bir yerde İbn Kâni'nin bu eseri ile ilgili herhangi bir malumat bulamadığımızı söylemeliyiz.⁴⁶

5. İbn Kâni' İle İlgili Cerh ve Ta'dil İfadeleri

Hadisin altın çağı olarak isimlendirilen hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaşamış olan İbn Kâni' hadis ilmine dair çok sayıda eser telif etmiş ve diğer muhaddisler gibi tarihteki yerini almıştır. Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi maalesef hadis camiası içerisinde yeterli ilgiyi görememiştir. Onun hak ettiği ilgiyi göremeyişinin nedenleri arasında kendisi hakkında cerh tadil alimlerimizin birbirleriyle çelişen ve kendisini hem güvenilir hem de zayıf kabul eden çelişkili ifadelerin neden olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle de İbn Kâni' cerheden alimlerimizin yapmış olduğu bu cerhlerin bazılarının mezhepsel farklılıktan kaynaklandığını düşündürecek birtakım ifadelere rastladığımızı belirtmek isteriz. Nitekim biraz sonra da göreceğimiz üzere onun Hanefi mezhebine müntesip olduğunun sıklıkla ifade edilmesi ve ehl-i rey olarak itham edilmesi bizim bu düşüncemizin ana nedenlerindedir.

74 | db

İbn Kâni'nin hayatıyla ilgili rical kitaplarında yapmış olduğumuz incelemelerde alimlerin kendisi hakkında birbirinden farklı kanaatlere sahip olduğunu görmekteyiz. Onun cerhedilmesi ile ilgili gerekçelere baktığımız vakit daha çok onun ehl-i rey olmasının ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Hatib el-Bağdâdî, *Tarih*'inde İbn Kâni'nin ilim, dirayet ve ehli-akıl bir kimse olduğunu ve genelde hocalarının onu güvenilir kabul ettiğini ifade etmiştir.⁴⁷ el-Bağdâdî'nin bu sözlerinden onun İbn Kâni'yi ehl-i rey olarak kabul ettiğini görmekteyiz. İbn Hacer de her ne kadar İbn Kâni'e yöneltilen eleştirileri anlamakta güçlük çektiğini ifade etse de *Lisanul Mizan*'a aldığı bir rivayette İbnü'l-Fevâris'in *Tarih* adlı eserinde İbn Kâni'nin ehli rey olduğunu belirttiğini nakletmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla İbn Hacer de onun ehli rey olduğuna dair rivayeti naklederek bu bilginin doğruluğuna inanmaktadır.

İbn Kâni'nin ehl-i rey olması, cerhedilmesi için yeterli gerekçelerin başında gelmektedir. Çünkü ehli hadisten birçok alim, bir kişinin ehli rey olmasını bir cerh gerekçesi olarak kabul etmiş ve bu

⁴⁶ İbn Makula, *el-İkmal*, VII/91.

⁴⁷ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376;

⁴⁸ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51

tarz ravilerin rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Fakat Leknevî *er-Ref' ve't-Tekmil* adlı eserinde Ebu Hanife'ye yöneltilen eleştirilerle ilgili değerlendirmesinde bir raviye yöneltilen eleştirilerin mezhepçilik ve taassuptan kaynaklanıp kaynaklanmadığının iyi araştırılması gerektiğini söylemiştir. Bu bağlamda Ebu Hanife'nin ehl-i rey olduğuna dair yapılan cerhin taassuptan kaynaklandığını ifade etmiştir.⁴⁹ Dolayısıyla İbn Kâni'e yönelik "ehl-i rey" cerhinin de taassup kaynaklı bir durum olup olmadığının tespit edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bir ravinin ehl-i rey olması nedeniyle zayıf bir ravi olarak değerlendirilmesi ve bundan dolayı da rivayetlerinin kabul edilmemesi kanaatimizce üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü ravinin ehl-i rey olması nedeniyle rivayetlerinin zayıf addedilmesi hadis usûlünde ravinin adalet ve zabtına zarar veren durumlar arasında zikredilmemektedir. "Metainu Aşere" olarak isimlendirilen bu cerh gerekçeleri arasında ehl-i rey olmanın zikredilmemiş olması, böylesi bir cerhe maruz kalan ravilerin durumlarının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı da ehl-i rey olmakla itham edilen ravilerin başka yönlerden cerhedilip edilmediği belirlenmeli ve varsa başka cerh gerekçeleri üzerinden ravi değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır. Yoksa yalnızca ehl-i rey olmakla cerhedilmesinin esas cerh gerekçesi kabul edilmesi ve bu cerh üzerinden ravinin zayıf kabul edilmesi sahih rivayetin zayıf olarak değerlendirilmesi başta olmak üzere birtakım problemlere yol açacaktır. Bundan dolayı biz de İbn Kâni'e yöneltilen bu cerhten ziyade diğer cerhleri esas alarak onun güvenilirlik durumunu tespit etmenin daha sağlıklı olacağını düşünüyoruz.

İbn Kâni'in ehl-i rey olarak itham edilmesinin yanı sıra başka yönlerden de cerhedildiğini görmekteyiz. Onun meşhur öğrencilerinden biri olan ed-Darekutnî, hocası İbn Kâni'in hafız ve bilgili bir kişi olduğunu fakat hadis rivayetinde bazen hatalar yaptığını ve yapmış olduğu bu hatalarda da ısrarcı olduğunu belirtmiştir. Nitekim Ebu Sa'd el-İsmailî, İbn Kâni'i Darekutni'ye sormuş ve Darekutnî'den yukarıdaki cevabı almıştır.⁵⁰ Aynı rivayetin el-Haris b. Ebi

⁴⁹ Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdulhay b. Muhammed el-Leknevî, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Abdülfettah Ebû Gudde (thk.), Mektebu'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep tarihsiz, s. 59.

⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526; Suyûtî, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s. 362; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, I/442; İbnul-İmad, *Şezerâtu'z-Zehab*, IV/371; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XV/259; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Mizânu'l-İtidal fi Nakdi'r-Rical*, Ali

Usâme'den de geldiğini görmekteyiz. O, Dârekutnî'nin İbn Kâni' hakkında şunları söylediğini duyduğunu nakletmiştir: “çokça hata yapar ve hatasında da ısrarcıydı”⁵¹

Hatib el-Bağdâdî de el-Berkânî'ye (ö. 425/1034) İbn Kâni'in güvenilir olup olmadığını sorduğunu el-Berkânî'nin, İbn Kâni' hakkında “hadislerinde münkerlik olduğuna” dair duyumlar aldığını söylemiştir. Bununla birlikte el-Berkânî, Bağdatlıların İbn Kâni'i güvenilir bir ravi olarak kabul ettiklerini, fakat kendilerinin onu zayıf kabul ettiklerini ifade etmiştir.⁵² el-Bağdâdî ise el-Berkânî'nin neden İbn Kâni'i zayıf kabul ettiğini bilmediğini aktarmıştır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi el-Bağdâdî, İbn Kâni'in ilim ve dirayet ehli bir kimse olduğunu ve hocalarının onu güvenilir kabul ettiklerini ifade etmiştir.⁵³ Aynı sorunun Hamza es-Sehmî tarafından Ebu Bekir b. Abdân'a sorulduğunu görmekteyiz. Ebu Bekir b. Abdân da İbn Kâni'in güvenilir kişiler arasında olmadığını, hadislerinin sahih hadisler arasına dahil edilemeyeceğini söylemiştir.⁵⁴

76 | db

İbn Fethûn ise “Zeylu'l-İsti'ab” adlı eserinde İbn Kâni' ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Hadis ilminde hafız olarak nitelendirilen kişiler arasında İbn Kâni' kadar çokça hata yapan, kapkaranlık isnadları olan ve metin açısından münker rivayetleri olan bir başka kimseyi görmedim. Bununla birlikte kendisinden birçok kişi hadis rivayet etmiş ve onu hafız olarak vasıflandırmıştır.”⁵⁵ İbn Fethun bir başka rivayette ise Ebu Ali es-Sadefî'ye İbn Kâni'in “Mu'cem”ini okurken ona İbn Kâni'in güvenilirlik durumunu sorduğunu aktarmıştır. Ebu Ali cevap olarak kendisine İbn Kâni'in eserinde çokça hata olduğunu fakat eğer onun eserindeki hatalara dikkat çekebilirse bununla ilgili bir çalışma yapmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine İbn Fethûn “el-İlam ve't-Ta'rif bima li İbn Kâni' fi Mu'cemihî mine'l-Evhâmi ve't-Tashîf” isimli bir eser telif ettiğini nakletmiştir.⁵⁶

Muhammed el-Bicavî (Thk.) Dâru'l-Fikr, Beyrut trs., II/532; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, XIV/148-147; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51; İbnü'l-Cevzi, *ed-Duafa ve'l-Metrukin*, II, 82.

⁵¹ İbnü'l-Cevzi, *ed-Duafa ve'l-Metrukin*, II, 82.

⁵² İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51; Suyûti, *Tabakâtu'l-Huffaz*, s. 362; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, I/442; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526; Zehebî, *Mîzânu'l-İtidal*, II/532; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883.

⁵³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376 İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51.

⁵⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51.

⁵⁵ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51.

⁵⁶ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mîzan*, V/50-51.

Hiçbir insanın hatadan beri kalamayacağı bilinen bir husustur. Bu nedenle hadis naklinde ravilerin hata yapmaları bir dereceye kadar mazur görülmüştür.⁵⁷ Nitekim İbn Main, İbnü'l-Mübarek ve İbn Hibban başta olmak üzere birçok muhaddis ravilerin hadis rivayetinde hata yapabileceklerine dikkat çeken açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵⁸ Alimler, hadis ravilerinin rivayetlerin naklinde hata yapmaları ile ilgili olarak muşahhas bir ölçü vermeyip, yaklaşık olarak hata ve doğruluk oranlarına itibar etmişlerdir. Onlara göre ravilerin kasıtlı olmayan ve aşırıya da kaçmayan hataları hoşgörü ile karşılanabilir. Fakat hatası doğrularını aşan ravilerin rivayetlerini de kabul etmemişlerdir.⁵⁹ İbn Kâni'e yöneltilen eleştiriler arasında onun hadis nakledeken birtakım hatalar yaptığı nakledilmiştir. Dolayısıyla İbn Kâni'in rivayetlerde hata yapması her ravinin başına gelebilecek durumlardan birisidir. Fakat onun hatalarında ısrarcı olduğuna dair yukarıda geçen ifadeler, onun güvenilirliğine zarar veren açık delillerdendir. Şöyle ki cerh-ta'dil alimleri hatalarında ısrarcı olan ravilerin bütün rivayetlerinin sâkit olacağını ve rivayetlerinin yazılmayacağını ifade etmişlerdir.⁶⁰ İbn Kâni'in öğrencisi ed-Dârekutni'nin hocasının hadis nakledeken hatalar yaptığını ve bu hatalarında da ısrarcı olduğunu aktarması İbn Kâni'in açıkça zayıflığına delalet edebilecek bir rivayettir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu tür hatalarda ısrarcı olan ravilerin rivayetlerinin tamamının sâkit olma tehlikesi vardır. Buradan da İbn Kâni'e yöneltilen bu eleştirinin savunulacak bir yönünün bulunmadığını itiraf etmek durumundayız.

Cerh ve tadil alimlerimizin İbn Kâni'ye yönelttiği ve onu zayıf kabul etmelerine neden olan bir başka eleştiri ise onun ömrünün sonlarına doğru ihtilat ettiğine dair rivayetlerdir. Bu rivayetlerin

⁵⁷ M. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Üçüncü Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.s. 184.

⁵⁸ Yahyâ b. Maîn (233/848): "Hata yapmadığını söyleyen en büyük yalancıdır. Hadis rivayet edip de hata yapana değil hata yapmayana şaşarım." Abdullah b. Mübarek (181/797) ise "Vehmden kim kaçınabilmiş ki. Hz. Aişe hadis rivayet eden bir kısım sahabe'nin hatalarını ortaya koymuştur." Bkz: İbn-i Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizi*, I, 159. "Sahabe de dahil, sika olsun olmasın bütün ravilerin hepsinin de hata etmeleri mümkündür. Sika olan ile olmayan arasındaki fark, sadece yapılan hataların önem bakımından düzey ve oranındadır. Basit ve az hata yapan 'sika', fâhiş ve çok hata yapanlar ise 'zayıf', dolayısıyla mecruh olarak nitelendirilirler." bkz: Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 184.

⁵⁹ Emin Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997. s. 130

⁶⁰ Krş: Aşikkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 131.

birinde Hatib el-Bağdadî'nin el-Ezherî'den onun da Ebu'l-Hasan b. el-Furat'tan naklettiğine göre İbn Kâni' vefat etmeden yaklaşık iki sene önce ihtilata düşmüştür.⁶¹ İbn Hazm ise İbn Kâni'in vefat etmeden bir yıl önce ihtilata düştüğünü aktarmıştır.⁶² Ebu'l-Hasan el-Furat, ihtilat etmesinden dolayı İbn Kâni'den hadis almayı terk ettiklerini fakat bir grup kimsenin ondan hadis nakletmeye devam ettiklerini aktarmıştır.⁶³

İbn Hazm, İbn Kâni'in ihtilatından bağımsız olarak onun münkeru'l-hadis olduğunu, bütün hadis alimlerinin kendisini terk ettiğini ve ondan hadis almadıklarını aktarmıştır. İbn Hazm yukarıdaki ifadelerinin devamında İbn Kâni'in hadislerinin "katıksız yalan, apaçık bir bela ve kavurucu uydurma" olduğunu söylemiştir. İbn Hazm'a göre onun rivayetlerinin zayıf olmasının nedenleri arasında birkaç gerekçe olabilir. Ona göre İbn Kâni' bu rivayetleri ya değiştireyerek nakletmiş ya da o, bunları kendilerinden hiçbir hayır olmayan telkine açık, gafil ve yalancı ravilerden almış ve nakletmiştir. Fakat İbn Hacer, İbn Hazm'ın bu ifadelerini eleştirmiş ve İbn Kâni'i terk eden kimseyi bilmediğini söylemiştir. İbn Hacer, İbn Kâni'in ihtilatından sonra muhaddislerin kendisinden hadis nakletmekten çekindikleri görüşünün doğru olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Yani İbn Hacer'e göre muhadisler İbn Kâni'i güvenilir bir ravi olarak kabul etmiş ve hadislerini nakletmişlerdir. Ne zaman ki İbn Kâni'de ihtilat meydana geldiyse işte o zaman muhaddisler de ondan hadis nakletmemişlerdir.

Rical kaynaklarına şöyle bir göz gezdirdiğimizde söz konusu eleştirinin çok sayıda hadis ravisine yöneltildiğini görebiliriz. Bu nedenle hadis usulünde ravinin güvenilirliğini zedeleyen zabt ilkerlerinden biri olarak kabul edilen "ihtilatu'r-ravi" meselesi muhaddislerce sürekli göz önünde bulundurulmuş bir husus haline gelmiştir. Hadisçiler bu tür ravileri tespit ederek onların rivayette bulunmala-

⁶¹ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51; İbnu'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, XIV/148-147; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XV/259; İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, IV/371; Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidal*, II/532. Bu soruyu soran kişinin İbn Nâsıruddîn olduğu da rivayet edilmiştir. bkz: İbnu'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, IV/371

⁶² İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51

⁶³ Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdad*, XII/375-376; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XV/526; 15/526 Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffaz*, III/883; İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51.

⁶⁴ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, V/50-51

rına engel olmuşlar ve diğer ravileri de onlardan rivayette bulunmamaları konusunda uyarmışlardır.⁶⁵ Muhtelit ravinin rivayetinin kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili genel olarak iki ilke takip edilmiştir. Bunlardan birincisi; şayet ravinin ihtilatı devamlı olan kronik bir durum ise yani ravi sürekli rivayetleri birbirine karıştırıyorsa bu durumda söz konusu ravinin rivayeti kabul edilmez.⁶⁶ İkincisi ise ihtilatın yaşlılık, bunama vb. nedenlerle olması durumudur. Ömrünün sonlarına doğru hafızasında sorunlar yaşayan ve rivayetleri birbirine karıştıran bu tür ravilerin rivayetlerinin kabul edilip edilmeyeceği meselesi, ravinin ihtilat tarihinin tespitiyle mümkündür. Yani ravinin ihtilat tarihinin tespit edilebildiği durumlarda ihtilat- tan önceki rivayetleri kabul edilir, ihtilattan sonraki rivayetleri ise reddedilir. Şayet ravinin ne zaman ihtilat ettiği bilinmezse bu durumda tevakuf edilir.⁶⁷ Bu bilgilerden hareketle İbn Hacer de İbn Kâni'nin ihtilat etmesi ile ilgili yapılan eleştirilerin haksız olduğunu, sanki onun bütün hayatı boyunca böyle bir durumda olduğundan rivayetlerinin alınmaması gerektiği şeklinde bir algı oluştuğunu ve bu algının da yanlışlığına dikkat çekmiştir. Biz de İbn Hacer'in bu görüşünü desteklediğimizi belirtmek isteriz. Hadis usûlünün bir ilkesi olması hasebiyle ihtilattan önceki rivayetlerin, sonraki rivayetlerden ayrı tutulması gerekir. Ayrıca Hatib el-Bağdâdî'nin de İbn Kâni'nin ihtilat ettiğine dair ifadesinden sonra onun ilim ve dirayet sahibi olduğunu ve hocalarının onu güvenilir kabul ettiğini söylemesi de bu minvalde değerlendirilebilecek bir görüş olabilir.

Sonuç

Mu'cem türü eser yazarlarından biri olan ve hadisin/hadis ilminin popülerliğinin zirvesinde olduğu bir dönemde yaşamış olan İbn Kâni' de bu amaçla "*Mu'cemu's-Sahabe*" isimli bir eser telif etmiştir.

Yapmış olduğumuz araştırmada İbn Kâni'i hem güvenilir hem de zayıf bir ravi olduğuna dair birtakım rivayetlerin varlığını müşahade ettik. Kanaatimizce ona yöneltilen bu olumsuz eleştiriler, güvenilirliğine dair aktarılan ifadeleri gölgede bırakmıştır. Bu olumsuz

⁶⁵ Âşıkkuşlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 130-132.

⁶⁶ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Hasan Karayiğit (Haz.), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 329.

⁶⁷ İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-Nazar fi Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009, s. 85; ayrıca bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Beşinci Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2006, s. 96.

eleştirilerin daha fazla ön planda tutulması, İbn Kâni'nin tamamen güvenilir bir muhaddis olarak görülmesine neden olmuş ve bundan dolayı da “*Mu'cemu's-Sahabe*” adlı eseri ihmal edilmiştir. Halbuki bu eleştiriler iyice tetkik edilip incelendiği vakit, kendisine yapılan bu eleştirilerin aşırıya kaçtığını görülecektir. Özellikle de onun Hanefi mezhebine müntesip ve ehli rey olmasına dair eleştirilerin zayıf bir ravi olarak addedilmesi için yeterli bir sebep olarak görülmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Ehli rey olmak bir ravinin zayıf kabul edilmesi için salt bir gerekçe olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim onun yalnızca bundan dolayı cerhedilmediğini başka nedenlerle de eleştirildiğini görmekteyiz.

İbn Kâni'e yöneltilen bir başka eleştiri ise ömrünün sonlarına doğru ihtilata düşmesi hadisesidir ki bu durum birçok ravi ve muhaddisin başına gelen zabt ile alakalı bir durumdur. Bu durumda yapılması gereken onu bundan dolayı tamamen güvenilir addetmek yerine, ihtilat ettiği tarihin tespit edilip, ihtilattan sonraki rivayetlerine şüphe ile bakılmasıdır. Kaldığı o hadisleri bu tarihten önce kitaplarına yazdıysa herhangi bir problem yok demektir. İbn Kâni'ye yapılan bu eleştirinin de haksız yere abartılı bir şekilde tüm rivayetlerini etkileyecek şekilde dillendirilmesinin uygun olmadığını düşünüyoruz.

Bu eleştirilerin yanı sıra başta İbn Kâni'nin öğrencisi ed-Dârekutnî olmak üzere, birçok alimin onu hata yapmakla itham etmesi haklı bir gerekçe olarak kabul edilebilir. Fakat hadis usûlünde ravinin zabtına zarar veren durumlardan biri olarak kabul edilen “fuhş-ı galat/çokça yanılmak” ilkesinin gerçekleşebilmesi için ravinin naklettiği rivayetlerdeki yanılmanın ya eşit olması yani doğruları ile yanlışların aynı seviyede olması ya da ravinin hatalarının doğrularından daha fazla olması gerekir. Dolayısıyla kendisinden sonra gelen birçok muhaddisin eserlerinde İbn Kâni'nin çok sayıda rivayetine yer vermiş olması, onun doğrularının hatalarından daha fazla olduğu sonucuna bizi götürmektedir.

Kaynakça

- ALÎ TÛSÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. (460/1067), *el-Fihrist*, Cevad Kayyumi (thk.), Müessesetu Neşri'l-Fukaha, 1417.
ASKALÂNİ, İbn Hacer, *el-Isâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2010. I-IX

- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, İbrahim Zeybek, Adil Mürşit (Haz.), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996. I-IV
- _____, *Lîsanu'l-Mîzan*, Abdulfettah Ebû Ğudde (Haz.), Mektebetu'l-Matabaatu'l-İslamiye, Beyrut 2002. I-X
- _____, *Nüzhetü'n-Nazar fi Şerhi Nuhbeti'l-Fiker*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2009.
- ÂŞİKKUTLU, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997.
- BABANZÂDE, Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Hasan Karayığit (Haz.), Düşün Yayıncılık, İstanbul 2010.
- BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb, *Târîhu Bağdad ev Medîneti's-Selam*, Beşâr Avvar Ma'ruf (thk.), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001.XII/375-376. I-XVIII
- _____, *es-Sâbuk ve'l-Lâhik fi Tebâud ma beyne Vefati Raviyeyn an Şeyhin Vâhid*, Muhammed b. Mattar ez-Zehrânî (thk.), ikinci baskı, Daru's-Sem'î li'n-Neşr ve't-Tavzî', Riyad 2000.
- _____, *Telhisü'l-Müteşabih fi'r-Resm*, Sükeyne eş-Şihabi (thk.), Daru Talas, Dımaşk 1985. I-II
- ÇELEBÎ, Kâtip, *Keşfu'z-Zunûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1982. I-VI
- EBU MUHAMMED, Muhyiddin Abdulkadir b. Muhammed Kureşî (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Abdulfettah Muhammed el-Hulv (tah.), Hicr li Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1993. I-V
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin, *Fehresu Mahtutâti Dâri'l-Kutubi'z-Zahiriye*, Meşhur Hasan Âl Selman (dzn.), Mektebutu'l-Mearif, Riyad 2001.
- EŞ-ŞUAYBÎ, Mâcid Humeyd Suveydan, "Ekvâlu İbn Kânî' fi'r-Rical", *"Mecelletu Câmieti'l-Anbar li'l-Ulûmi'l-İslamiye"*, Issn: 20716028 Yıl: 2014 Volume: 5 [Issue: 20](#), ss. 75-146.
- İBN ABDÛLBERR, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi en-Nemeri, *el-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Abdulğani Muhammed Ali Mestu (Haz.), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2010. I-III
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zaman*, İhsan Abbas (thk.), Dâru's-Sadr, Beyrut trs. I-VIII.
- İBN KÂNİ', Ebu'l-Hüseyn Abdulkadi b. Kani' b. Merzuk (351/962), *Mu'cemü's-Sahabe* (el-kısmü'l-evvel), "Tahkik, Diraset ve Tahric", Halil İbrâhim Kutlay (thk.), (el-kısmu sani) Hamdi ed-Demirdaş Muhammed (thk.), Ümmü'l-Kurra Üniversitesi, Davet ve Usûlu'd-Din Fakültesi, Kur'an ve Sünnet Bölümü Yayınlanmış Doktora Tezi Mekke 1993. I-XII
- _____, *Mu'cemü's-Sahabe* Ebû Abdurrahman Salâh Mısrati (thk.), Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, Medine 1997. I-III
- İBN KESİR, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer, (774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihaye*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (tah.), Hicr li Tibaa ve'n-Neşr, Cize 1993. I-XXI
- İBN MAKÛLA, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali (468/1093), *el-İkmal fi refi'l-İrtiyab ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esma ve'l-Küna ve'l-Ensâb*, Dâru Kitâbi'l-İslamî, Nâif el-Abbasi (Haz.), Kahire trs. I-VIII
- İBN RECEB, Ebû'l-Ferec Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbeli, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, Nüreddin Itr (Thk.), Dâru'l-Mellâh, Dımeşk 1978. I-II
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâluddin Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem*, Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata (thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992. I-XIX
- _____, *ed-Duafa ve'l-Metrukin*, Ebû'l-Fida Abdullah el-Kadı (Thk.), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986. I-III